

اعداد استبيان محلي لقياس التدين مع منهج الصحة الاجتماعية

حسن شاهميرزالو^١، حسن رفيعي^{٢*}، ميرطاهر موسوي^٣، غلامرضا قائداميني هاروني^٤، زهرا حسيني صفا^٥

١- قسم ادارة الرفاه الاجتماعي، جامعة العلوم الاجتماعية واعادة تأهيل، طهران، ايران.

٢- مركز دراسات ادارة الرفاه الاجتماعي، جامعة العلوم الاجتماعية واعادة تأهيل، طهران، ايران.

٣- قسم العلوم القرآنية، جامعة بريس علوم الحديث، طهران، ايران.

* المراسلات الموجهة إلى حسن رفيعي؛ البريد الإلكتروني: HA.rafiy@uswr.ac.ir

الملخص

خلفية البحث وأهدافه: يعتبر الدين عاملاً مؤثراً في رؤية الإنسان تجاه نفسه ومحيط اطرافه وأهدافه من الحياة، ولهذا للدين وقع كبير في جميع جوانب الحياة البشرية. على الرغم من هذه الأهمية فإن هناك غموض نظرية ومنهجية في تعريف مجال الدين وتحديد المفاهيم الدينية ومعايير التدين، وتكمن جذور كثير من هذه الغموض في غياب أدوات القياس المناسبة. وبالتالي، يعد إعداد أدوات قياس موثوقة وصحيحة، الخطوة الأولى والأهم في مجال قياس التدين. الغرض الرئيسي من هذه الدراسة، اعداد اداة محلية لقياس التدين وتعيين موثوقيتها وصلاحيتها.

منهجية البحث: هذه الدراسة المنهجية من نوع اعداد الأدوات وبعد الدراسة الوثائقية، وإعداد الإطار النظري وبنك الأسئلة، وكذلك التأكد من الصلاحية، تم اعطاء استبيان التدين -الذي تم تصميمه من قبل الباحث- لعينة من ٥٠٠ شخص اعمارهم يفوق ١٨ سنة والذين يسكنون في جميع مناطق طهران السكنية. تم اختيار المجتمع المستهدف باستخدام اساليب أخذ العينات العشوائية والطبقية والملائمة للجنس والعمر ومحل السكن. تم استخدام البيانات التي تم الحصول عليها للعثور على تحليل عامل الاستكشاف وألفا كرونباخ وصلاحية الاستبيان وموثوقيته، ومؤشرات تركيبها وأخيراً تقدم استبيان التدين. تمت مراعاة جميع الموارد الأخلاقية في هذه المقالة واطرافه إضافة الى هذا فإن مؤلفي المقالة لم يشيروا الى اي تضارب في المصالح.

الكشوفات: وفقاً للنتائج، إن التحليل العاملي الاستكشافي ($RMSEA=0.08$ ، $GFI=0.869$ و $CFI=0.907$) والذي كان له تركيب مناسب، اشتمل العوامل التفسيرية السبعة على ٦٥,٦٪ من التباين الكلي للتدين. إضافة الى ذلك، أظهر الإتساق الداخلي ($\alpha=0.83$) والاتساق مع مرور الوقت من الأداة، أن الاستبيان النهائي للتدين والذي هو متكون من ٢١ سؤال له موثوقية مقبولة.

الاستنتاج: اظهرت النتائج أن استبيان مقياس تدين الايرانيين المسلمين -والذي تم اعداده من قبل الباحث- له صلاحية البناء وموثوقية مقبولة ويمكن استخدامه لقياس التدين في المجتمعات الإسلامية.

معلومات المادة

الوصول: ٢١ جمادى الأولى ١٤٤٠

وصول النص النهائي: ٤ شعبان ١٤٤٠

القبول: ١٧ شعبان ١٤٤٠

النشر الإلكتروني: ١٨ شوال ١٤٤٠

الكلمات الرئيسية:

التدين

صلاحية الهيكل

الاتساق الذاتي

الموثوقية مع مرور الوقت

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Shahmirzalou H, Rafiey H, Mousavi MT, Ghaedamini Harouni Gh, Hosseini Safa Z. Designing and verifying an instrument to measure religiosity. J Res Relig Health. 2019; 5(2):6- 22. doi: <https://doi.org/10.22037/jrrh.v5i2.19300>.

ساخت پرسش‌نامه‌ی بومی سنجش دین‌داری با رویکرد سلامت اجتماعی

حسن شاهمیرزالی^۱، حسن رفیعی^{۱*}، میرطاهر موسوی^۲، غلامرضا قائدامینی هارونی^۲، زهرا حسینی صفا^۳

۱- گروه آموزشی مدیریت رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی، تهران، ایران.

۲- مرکز تحقیقات مدیریت رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی، تهران، ایران.

۳- گروه علوم قرآنی، دانشگاه علوم قرآن و حدیث، تهران، ایران.

*مکاتبات خطاب به آقای حسن رفیعی؛ رایانامه: HA.rafiyeh@uswr.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت: ۸ بهمن ۱۳۹۷

دریافت متن نهایی: ۲۱ فروردین

۱۳۹۸

پذیرش: ۳ اردیبهشت ۱۳۹۸

نشر الکترونیکی: ۱ تیر ۱۳۹۸

واژگان کلیدی:

پایایی در طی زمان

دین‌داری

روایی سازه

همسانی درونی

چکیده

سابقه و هدف: دین عاملی تأثیرگذار در نوع نگرش انسان به خود، محیط پیرامون و هدف زندگی محسوب می‌شود که تأثیر فراوانی در همه‌ی ابعاد زندگی بشر دارد. با وجود این اهمیت، تعریف حوزه، تعیین مفاهیم و مؤلفه‌های دین و دین‌داری با ابهامات نظری و روشی روبه‌رو است که ریشه‌ی بسیاری از این ابهامات در نبود ابزار مناسب اندازه‌گیری نهفته است. از این‌رو، تهیه‌ی ابزار اندازه‌گیری معتبر و روا نخستین و مهم‌ترین گام در حوزه‌ی سنجش دین‌داری است. هدف اصلی این پژوهش ساخت، اعتباریابی و رواییابی ابزار بومی سنجش دین‌داری است.

روش کار: این مطالعه‌ی روش‌شناختی از نوع ابزارسازی است. پس از مطالعه‌ی اسنادی، تهیه‌ی چارچوب نظری و بانک سؤالات و همچنین بررسی روایی، پرسش‌نامه‌ی محقق‌ساخته‌ی دین‌داری در اختیار نمونه‌ی ۵۰۰ نفری از شهروندان ۱۸ سال به بالای مناطق بیست‌ودوگانه‌ی شهر تهران قرار گرفت. جامعه‌ی هدف با استفاده از روش‌های نمونه‌گیری تصادفی و طبقاتی و متناسب با جنسیت، سن و پهنه‌ی محل سکونت انتخاب شد. از داده‌های به‌دست‌آمده برای به‌دست‌آوردن تحلیل عاملی اکتشافی، آلفای کرونباخ، روایی و پایایی پرسش‌نامه، شاخص‌های برازش و در نهایت معرفی پرسش‌نامه‌ی دین‌داری استفاده شد. در این پژوهش همه‌ی موارد اخلاقی رعایت شده است و نویسندگان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی گزارش نکرده‌اند.

یافته‌ها: بر اساس نتایج تحلیل عاملی اکتشافی ($RMSEA=0/08$ ، $GFI=0/869$ و $CFI=0/907$) که دارای برازش مناسبی بود، هفت عامل تبیین‌کننده ۶۵/۶ درصد از واریانس کل دین‌داری را در بر می‌گرفت. علاوه‌براین، همسانی‌درونی ($\alpha=0/83$) و همسانی در طول زمان ابزار نشان داد که پرسش‌نامه‌ی نهایی ۲۱ سؤالی دین‌داری دارای پایایی پذیرفتنی بود.

نتیجه‌گیری: نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد پرسش‌نامه‌ی محقق‌ساخته‌ی دین‌داری ایرانیان مسلمان دارای روایی سازه و پایایی پذیرفتنی است و می‌توان از آن برای سنجش دین‌داری در جوامع اسلامی استفاده کرد.

استناد مقاله به این صورت است:

Shahmirzalou H, Rafiey H, Mousavi MT, Ghaedamini Harouni Gh, Hosseini Safa Z. Designing and verifying an instrument to measure religiosity. J Res Relig Health. 2019; 5(2):6- 22. doi: <https://doi.org/10.22037/jrrh.v5i2.19300>.

مقدمه

نوع پاسخ انسان به پرسش‌های تاریخی درباره‌ی خود، محیط پیرامون، هدف زندگی و مسئله‌ی مرگ تأثیر بسزایی در نوع نگرش و جهت‌گیری وی در مسیر زندگی داشته و دارد. با وجود پیشرفت علم و تحولات صورت‌گرفته در نگاه انسان به محیط پیرامون، این پرسش‌ها همچنان یکی از دغدغه‌های انسان قرن بیستم است و کیفیت پاسخ به آن تأثیر بسزایی بر جهان‌بینی و نوع تعامل انسان‌ها با محیط پیرامون دارد. بنابراین، شاید این گفته‌ی لاندین^۱ گزاف نباشد که «تاریخ بشریت نشان داده که دین قدمتی به اندازه‌ی قدمت انسان دارد و جزء لاینفک زندگی بشر در تمامی اعصار بوده است» (۱).

در پرداختن به مسئله‌ی دین و دین‌داری یکی از مهم‌ترین مباحث، ایجاد مدل و چارچوب دین‌داری و معیارهای ساخت ابزار سنجش دین‌داری است (۲). ایجاد چارچوب و ابزار سنجش مناسب برای دین‌داری پاسخی به لزوم عرضه‌ی مقیاس و خط‌کشی برای اندازه‌گیری دین‌داری است که مناسب موضوع باشد (تناسب مقیاس و موضوع). این مقیاس و خط‌کش باید قابلیت کاربرد همگانی داشته باشد؛ و نباید خاص، ویژه و فردی باشد. از سوی دیگر، برخلاف نظر پژوهشگران غربی که دین را درگیر دین بودن و دغدغه‌ی دینی داشتن می‌دانند، دین‌داری یعنی پیروی یا التزام به پیروی از یک دین مشخص؛ زیرا در واقعیت هر دین‌داری معطوف به دین خاصی است (۳).

به سبب آنکه زادگاه جامعه‌شناسی دین، اروپا و آمریکا است، نخستین تلاش‌ها برای عملیاتی کردن مفهوم دین‌داری و ساخت سنجش دین‌داری نیز در غرب شکل گرفته است. در این زمینه یکی از قدیمی‌ترین کارها را در ساخت سنجش‌های دین‌داری، بروئن^۲ صورت داده که مقیاسی را با عنوان فهرست نگرش دینی^۳ تدوین کرده است (۴). آلپورت و راس^۴ نیز در دو بُعد «دین‌داری بیرونی» و «دین‌داری درونی» به ابداع مقیاس جهت‌گیری دینی اقدام کرده‌اند (۵)، اما شاید سنجش «مقیاس تعهد دینی» ساخته‌شده به دست گلاک و استارک^۵ مهم‌ترین کاری است که به نوعی بر همه‌ی مطالعات حوزه‌ی

سنجش دین‌داری اثر داشته است. این سنجش با ۴۸ گویه و در هفت بخش، پنج بُعد باورها، مناسک، تجربه، دانش و پیامدها را برای دین در نظر می‌گیرد. به نظر می‌رسد الگوها و سنجش‌های پیشنهادی در این الگوها، در عین حال که در جوامع خود دارای اعتبار علمی‌اند، قابلیت تعمیم به دیگر جوامع، با ویژگی‌های فرهنگی دیگر را ندارند؛ همچنین، در این سنجش‌ها و ابعاد تفصیل‌یافته‌ی آن کمتر اثری از بُعد شریعت یعنی پایبندی به احکام و دستوره‌های دینی مشاهده می‌شود یا تفکیکی روشن بین «اعتقاد» و «ایمان» وجود ندارد و اغلب یکی به دیگری تقلیل داده شده که این امر ناشی از غلبه‌ی رهیافت مسیحی بر آن است. اثر نگرش لائیک و الهیات آزادی‌خواه (لیبرال^۶) و سنجش‌های معرفی شده در الگوهای غربی را به روشنی می‌توان در مغفول گذاردن بُعد «اخلاق» و نشان دادن نابجای «تجربه‌ی دینی» به جای آن دید؛ در صورتی که این بُعد از پیامدها؛ و نه از ابعاد دین‌داری است (۶).

از مهم‌ترین ابزارهای سنجش دین‌داری ایجاد شده در ایران نیز می‌توان به ابزار گلریز (۷) اشاره کرد که با الگو قرار دادن سنجش آلپورت، پرسش‌نامه‌ی مشتمل بر ۲۵ پرسش، پژوهشی برای تهیه‌ی مقیاس نگرش مذهبی و بررسی رابطه‌ی بین نگرش مذهبی با بازخوردها و خصوصیات شخصیتی دیگر طرح‌ریزی کرد که با پرسش‌نامه‌ی آلپورت همبستگی ۸۰ درصدی دارد و از زمان ساخت تا کنون در برخی از پژوهش‌های سنجش نگرش مذهبی در ایران (۸) از آن استفاده شده است.

سراج‌زاده با معرفی دین‌داری - پدیده‌ی چندبُعدی شامل ابعاد اعتقادی، مناسکی، عاطفی، فکری و پیامدی - و تأکید بر قابلیت پرسش‌نامه‌ی گلاک و استارک برای تطبیق با دین اسلام، از مدل بومی‌شده‌ی آن با عنوان «پرسش‌نامه‌ی سنجش نگرش‌های مذهبی» برای سنجش دین‌داری نوجوانان استفاده کرد (۲). گلزاری نیز مقیاسی را با عنوان مقیاس معبد دو عرضه کرد که شش زمینه‌ی عمل به واجبات، دوری از محرمات، عمل به مستحبات، دوری از مکروهات، انجام فعالیت‌های مذهبی و تصمیم‌ها و انتخاب‌های مبتنی بر دین را با در نظر گرفتن اعمال رایج در میان مسلمانان معاصر می‌سنجد. نکته‌ی مهم درباره‌ی کار گلزاری این است که او اساساً بر سنجش عمل و رفتار دینی متمرکز می‌شود و معتقد است که سنجش اعتقادات و باورهای دینی واریانس قابل توجهی نخواهد داشت (۹).

^۱) Lundin

^۲) Broen

^۳) Religious Atitude Inventory «RAI»

^۴) Allport & Ross

^۵) Glock and Stark

^۶) Liberal

احساسات نسبت به دین و گنجاندن یا نگنجاندن روابط اجتماعی در پرسش‌نامه‌ی دین‌داری، مواجهه شده است.

در مطالعه‌ی حاضر نیز با پذیرش تقسیم‌بندی دین به دو بُعد کلی نظری (اعتقادات) و عمل (تکالیف)، قبول اعتقادات سنگ بنای دین‌داری افراد و شرط مسلمان بودن در نظر گرفته شد (شامل اعتقاد به خدای یکتا و خالق کل هستی، قبول معاد و پذیرش پیامبری محمد بن عبدالله). لیکن در بُعد عملی به دلیل دشواری و قطعیت نداشتن در سنجش عواطف و احساسات و فردی بودن تجربه‌ی دینی از گنجاندن این ابعاد در سنجش دین‌داری خودداری شد و صرفاً به اندازه‌گیری ابعاد قطعی و سنجش‌پذیر (الزامات عملی دین) به‌ویژه انجام واجبات و پرهیز از محرمات پرداخته شد.

با توجه به جایگاه رفیع اخلاق در آموزه‌های اسلامی و توصیه‌های اکید دین اسلام درباره‌ی تهذیب نفس (رابطه‌ی فرد با خود)، نحوه‌ی تعامل با دیگران (معاملات، سیاسیات و اخلاقیات) و دیگر پدیده‌های هستی، این ابعاد در چارچوب نظری و سنجش‌پذیر ایجاد شده مدنظر قرار گرفت و به ایجاد چارچوب نظری ذیل منجر شد (جدول شماره‌ی ۱).

علیرضا شجاعی‌زند پس از نقد و بررسی سنجش‌های دین‌داری ایجاد شده‌ی غربی (گلاک و استارک) و بررسی دیدگاه اسلام درباره‌ی دین‌داری، به ایجاد سنجش‌های بومی دین‌داری اهتمام گمارد. وی دین‌داری اسلامی را واجد سه بُعد اعتقادات، احکام و اخلاق می‌داند و با تفصیل این ابعاد در پنج بُعد عقیده، ایمان، عبادت، اخلاق و شریعت سنجش‌های مدنظر خود را معرفی کرد.

با توجه به هدف این مطالعه در ایجاد پرسش‌نامه‌ی روا و پایا برای سنجش دین‌داری مطابق با فرهنگ و ویژگی‌های اجتماعی مسلمانان، در گام نخست پژوهش، بررسی منابع اسلامی در دستور کار قرار گرفت و مشاهده شد دو بُعد اصلی عقیده، عمل و ساحت‌های اعتقادات؛ و عمل (عبادات) و اخلاقیات ارکان مشترک تعریف دین‌داری از سوی دین‌شناسان اسلامی است. برخلاف بُعد اعتقادات که وجه مشترک ابزارهای سنجش دین‌داری ایجاد شده است و بیشتر التزام و نوع نگرش فرد به اصول دین را مدنظر قرار می‌دهد، بُعد عبادات در مطالعات مختلف با اختلافاتی از جمله پرداختن به نحوه‌ی انجام عبادات، التزام به آن، تجربیات دینی، عواطف و

جدول ۱) مدل نظری ابعاد سنجش‌های دین‌داری

بُعد اصلی	بُعد فرعی
نظری (اعتقادات) اصول دین	توحید
	نبوت
	معاد
	امامت
	عدل
عملی	واجبات دین
	مستحبات و اعمال جمعی
	محرمات
	تعامل با خود و دیگران
رابطه با خداوند	اخلاقیات
	تعامل با دیگر پدیده‌های جهان

روش کار

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

بر اساس مباحث طرح‌شده و بهره‌گیری از چارچوب نظری معرفی‌شده، تعریف نظری «پذیرش اصول اعتقادی، عمل بر مبنای اعتقادات و رفتار اخلاقی و اجتماعی نشئت‌گرفته از اعتقاد و باور دینی» برای دین‌داری در نظر گرفته شد و تعریف عملیاتی دین‌داری در این مطالعه، به نمره‌ی که فرد در پرسش‌نامه‌ی محقق‌یافته کسب کرد، اختصاص یافت.

گام نخست در ایجاد سنج‌های دین‌داری تنظیم چارچوب مفهومی با بهره‌گیری از مرور منابع اسلامی بود که این امر به تدوین و استخراج بانک سؤالات با ۱۴۰ گویه از مدل نظری اولیه منجر شد. بررسی، دسته‌بندی، حذف، ادغام و اصلاح بانک سؤالات گام بعدی بود که طی سه جلسه‌ی گروه تحقیق در جهت ایجاد ساختار متناسب و مشخص کردن سهم هر یک از متغیرهای پژوهش، برای دستیابی به سبب‌های اولیه گویه‌ها صورت گرفت. در نهایت پرسش‌نامه‌ی اولیه مشتمل بر ۴۷ سؤال تهیه شد و برای بررسی روایی سؤالات در اختیار متخصصان قرار داده شد. به منظور بررسی روایی محتوا از روش لاوشه^۲ استفاده شد (۱۱). در مدلی که وی برای محاسبه‌ی روایی محتوا ابداع کرده است از قضاوت و نظر متخصصان درباره‌ی گویه‌های پرسش‌نامه استفاده می‌شود و برای تحقق این امر از دو شاخص نسبت روایی محتوا^۳ - برای اطمینان از صحیح‌ترین و مهم‌ترین محتوا (ضرورت موضوع) - و شاخص روایی محتوا^۴ - برای اطمینان از اینکه موضوع‌های ابزار به بهترین نحو برای اندازه‌گیری محتوا طراحی شده است (که از این پس به اختصار CVI و CVR خوانده می‌شود) - استفاده می‌شود.

در مطالعه‌ی حاضر با توجه به بین‌رشته‌ی بودن موضوع تحقیق، طی جلسه‌ی گروه تحقیق، فهرستی ۴۰ نفره از استادان و متخصصان رشته‌های مختلف مرتبط فراهم آمد و تلاش شد با توجه به تخصص افراد و سهولت در دسترسی، تا جایی که امکان دارد با مراجعه‌ی حضوری از آنان برای مشارکت در روایی محتوای پرسش‌نامه دعوت شود و بازخورد مستقیم آنان نسبت به هر گویه کسب شود. در نهایت تیمی متشکل از ۱۴ استاد و صاحب‌نظر در رشته‌های جامعه‌شناسی، سلامت و رفاه اجتماعی، انسان‌شناسی، برنامه‌ریزی اجتماعی، مددکار اجتماعی، روان‌پزشک، پزشکی اجتماعی، فقه و اصول؛ و علوم قرآن و حدیث با این پروژه همکاری کردند.

برای تعیین CVR از متخصصان درخواست شد تا میزان ضرورت هر گویه را در قالب طیف سه وضعیتی «ضروری است»، «مفید است ولی ضرورتی ندارد» و «ضرورتی ندارد» تعیین کنند. سپس با مراجعه به جدول لاوشه ضرورت هر گویه مشخص شد. با توجه به جدول معرفی‌شده برای

دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی تهران این پژوهش را تأیید کرده است.

با توجه به هدف‌های پژوهش، در طول اجرای مراحل اصول اخلاقی مدنظر قرار گرفت؛ شرکت‌کنندگان درباره‌ی نوع و هدف مطالعه توجیه شدند و با رضایت کامل در پژوهش مشارکت کردند. افراد مخیر بودند در هر مرحله از تکمیل پرسش‌نامه و به هر دلیلی از ادامه‌ی همکاری امتناع ورزند. پرسش‌نامه‌ها به صورت بی‌نام تکمیل شد و به شهروندان درباره‌ی رازداری و مخفی ماندن هویت و پاسخ‌های آنان اطمینان داده شد و نتیجه‌ی مطالعه در کمال صحت و با رعایت امانت‌داری به طور کامل و دقیق گزارش شد.

این مطالعه‌ی روش‌شناختی^۱ از نوع ابزارسازی است که در آن برای سنجش دین‌داری از پرسش‌نامه‌ی محقق‌ساخته‌ی دین‌داری دعا (سنج‌های دین‌دار عبادی-اجتماعی) استفاده شد. دین‌داری مدنظر پژوهشگران در این پژوهش شامل پذیرش اصول اعتقادی و عمل بر مبنای اعتقادات و همچنین رفتار اخلاقی و اجتماعی نشئت‌گرفته از اعتقاد و باور دینی بود که از نظر عملیاتی از طریق نمره‌ی که فرد در پرسش‌نامه‌ی دین‌داری به دست می‌آورد، محاسبه شد.

پرسش‌نامه‌ها در جامعه‌ی شهروندان شهر تهران با حجم نمونه‌ی ۵۰۰ نفری از طریق انتخاب تصادفی دو مرحله‌ی اجرا شد. انتخاب افراد در این مطالعه با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی تصادفی دو مرحله‌ی انجام گرفت. ابتدا مناطق بیست‌دوگانه‌ی تهران بر مبنای مطالعه‌ی تحلیل فضایی سطح توسعه‌یافتگی مناطق شهری تهران (۱۰) در چهار گروه دسته‌بندی شد. در این تقسیم‌بندی ۳۱ شاخص در قالب هفت معیار اصلی برخورداری واحدهای مسکونی از امکانات و تسهیلات (زیرساخت)، برخورداری از مسکن مناسب، برخورداری از محیط زیست سالم، دسترسی به اطلاعات، برخورداری از آموزش، برخورداری از شغل مناسب و ویژگی‌های جمعیتی در نظر گرفته شد. سپس در هر یک از پهنه‌ها متناسب با جمعیت، بین دو تا چهار منطقه و در هر منطقه یک خیابان برای اجرای برنامه، به صورت تصادفی انتخاب شد. برای تحلیل داده‌ها نیز از ضریب همبستگی پیرسون، آزمون تی دو نمونه‌ی مستقل، تحلیل واریانس، تحلیل عاملی اکتشافی و تحلیل عاملی تأییدی استفاده شد.

یافته‌ها

^۲) Lawshe

^۳) Content Validity Ratio

^۴) Content Validity Index

^۱) Methodological study

۷۹ درصد پذیرش شد.

در ادامه سؤالات برای بررسی شکل ظاهری، جمله‌بندی و تعیین روایی صوری به صورت آزمایشی بین ۲۰ نفر از اعضای جامعه‌ی مورد بررسی اجرا شد و پاسخگویان نظر خود را درباره‌ی صورت هر سؤال و ابهامات احتمالی مطرح کردند (جدول شماره‌ی ۲).

حدنصاب نمره‌ی CVR گویه‌هایی با CVR بیشتر و برابر ۵۱ درصد جواز استفاده در پرسش‌نامه‌ی نهایی را یافتند. برای تعیین CVI بر مبنای روش لاوشه مجدداً پرسش‌نامه به هشت نفر از اعضای گروه ارزیاب داده شد و نظر آنان درباره‌ی ارتباط، وضوح و سادگی سؤال به موضوع تحقیق بر اساس طیف لیکرتی (غیرمرتبط، نیاز به بازبینی جدی، مرتبط اما نیاز به بازبینی و کاملاً مرتبط) ارزیابی شد. از تقسیم تعداد ارزیابانی که به موضوع نمره‌ی ۳ و ۴ دادند بر کل ارزیابان، CVI محاسبه شد و بر این اساس سؤالاتی با نمره‌ی بیشتر از

جدول ۲) نمره‌ی روایی محتوا، CVI و CVR کسب‌شده‌ی هر یک از گویه‌ها

سؤالات مطرح‌شده در پرسش‌نامه	Face v.	CVR (%)	CVI	پذیرش/رد
۱- درباره‌ی خدا چه اعتقادی دارید؟	۳/۰۹	۰/۷۱۴۲	۱	پذیرش
۲- به نظر شما آیا خدا برای هدایت بشر کسانی را از میان خودشان برمی‌انگیزد؟	۳/۷۱	۰/۸۵۷۱	۱	پذیرش
۳- نظر شما درباره‌ی زندگی پس از مرگ چیست؟	۳/۸۲	۰/۷۱۴۲	۱	پذیرش
۴- خواندن نمازهای پنجگانه‌ی روزانه	۴/۶۲	۱	۱	پذیرش
۵- گرفتن روزه در ماه مبارک رمضان	۳/۲۸	۱	۱	پذیرش
۶- حج خانه‌ی خدا به شرط توانایی مالی و بدنی	۲/۹۰	۰/۵۷۱۴	۰/۹	پذیرش
۷- نوشیدن مشروبات الکلی	۳/۶۰	۰/۵۷۱۴	۱	پذیرش
۸- رعایت نکردن حجاب اسلامی	۱/۹۳	۰/۸۵۷۱	۰/۹	پذیرش
۹- رابطه‌ی جنسی خارج از حیطةی قانون و شرع	۳/۰۹	۰/۵۷۴۱	۱	پذیرش
۱۰- شرکت در جشن‌ها و عزاداری‌های دینی	۳/۰۹	۰/۴۲۸۵	۰/۷	رد
۱۱- شرکت در نماز جماعت	۲/۵۰	۰/۵۷۱۴	۰/۹	پذیرش
۱۲- خواندن قرآن و دعاهای دینی	۳/۱۸	۱۰۰	۰/۹	پذیرش
۱۳- خواندن نمازهای مستحبی	۳/۱۸	۰/۴۲۸۵	۰/۴	رد
۱۴- خواندن نماز غفيله	۱/۱۷	۰/۱۰	۰/۶	رد
۱۵- زیارت آرامگاه بزرگان دین	۱/۱۲	۰/۴۲۸۵	۰/۷	رد
۱۶- پرداخت بخشی از درآمد یا دارایی خود برای رفع نیاز دیگران	۲/۱۸	۰/۷۱۴۲	۰/۹	پذیرش
۱۷- جهاد (پیکار با کسانی که به مسلمانان حمله کرده‌اند)	۳/۰۰	۰/۵۷۱۴	۰/۸	پذیرش
۱۸- تشویق دیگران به انجام وظایف دینی (کارهای خوب) به شرط امکان و تأثیر	۳/۶۰	۰/۷۱۴۲	۱	پذیرش
۱۹- بازداشتن دیگران از انجام گناه (کارهای بد) به شرط امکان و تأثیر	۳/۶۰	۰/۷۱۴۲	۱	پذیرش
۲۰- ترجیح افراد دین‌دار برای معاشرت و اعتماد در محل کار	۳/۶۰	۰/۴۲۸۵	۰/۷	رد
۲۱- ترجیح فرد دین‌دار برای انتخاب همسر	۱/۵۴	۰/۷۱۴۲	۰/۸	پذیرش
۲۲- ترجیح معاشرت با نمازگزاران مساجد و زیارت‌کنندگان اماکن متبرکه	۱/۸۱	۰/۱۰	۰/۵	رد
۲۳- حفظ فاصله‌ی لازم در اعتماد با افراد غیردین‌دار در معاشرت و همکاری	۰/۷۵	۰/۲۸۷۵	۰/۵	رد
۲۴- تأمین نکردن رضایت کسی که چیزی را به او فروخته‌ام.	۱/۶۸	۰/۱۴۲۸	۰/۷	رد
۲۵- ربا یا نزول (طلب کردن پولی بیشتر از آنچه به کسی قرض داده‌ایم)	۲/۲۶	۰/۸۵۷۱	۱	پذیرش
۲۶- نپرداختن مزد کسی که برایمان کاری انجام داده، به همان مقداری که با او طی کرده بودیم.	۲/۴۲	۰/۷۱۴۲	۰/۹	پذیرش
۲۷- نپرداختن بدهی یا اجاره‌ی منزل، درحالی‌که توانایی مالی پرداخت آن را دارید.	۲/۳۴	۰/۸۵۷۱	۰/۹	پذیرش

سؤالات مطرح‌شده در پرسش‌نامه	Face v.	CVR (%)	CVI	پذیرش/رد
۲۸- کلک زدن و فریب دادن دیگران برای دستیابی به سود بیشتر یا موقعیت بهتر	۳/۵۰	۱	۰/۸	پذیرش
۲۹- دروغ گفتن به دوستی که سر قرار ملاقات با او نتوانسته‌اید به موقع حاضر شوید.	۳/۷۱	۰/۵۷۱۴	۰/۸	پذیرش
۳۰- پس ندادن چیزی که از دوستی امانت گرفته‌اید.	۳	۰/۸۵۷۱	۰/۹	پذیرش
۳۱- ناراحت شدن با دیدن صفت مثبت (مثل زیبایی، توانایی، هوش، موقعیت اجتماعی یا ثروت) در شخص دیگر	۳/۶۰	۰/۵۷۱۴	۰/۸	پذیرش
۳۲- تعریف بیش از حد از مدیر برای به‌دست‌آوردن موقعیت یا مزایای بهتر	۱/۲۱	۰/۲۸۵۷	۰/۴	رد
۳۳- مشاجره و تندخویی با مادر یا پدر	۴/۳۷	۰/۷۱۴۲	۰/۸	پذیرش
۳۴- مشاجره و تندخویی با همسر	۳/۸۲	۰/۴۲۸۵	۰/۹	رد
۳۵- مشاجره کردن با فرزندان	۳/۲۸	۰/۱۴۲۸	۰/۸	رد
۳۶- قهر کردن طولانی مدت با خواهر یا برادر	۳/۰۹	۰/۲۸۵۷	۰/۸	رد
۳۷- قطع رابطه با خویشاوندان	۳/۳۷	۰/۵۷۱۴	۱	پذیرش
۳۸- فحاشی، دعوا و کتک‌کاری با دیگران	۲/۲۶	۰/۵۷۱۴	۰/۸	پذیرش
۳۹- اسراف در مصرف آب در شرایط بحران آب	۲/۵۰	۰/۵۷۱۴	۱	پذیرش
۴۰- رها کردن زباله در کوه، جنگل، دریا و دامان طبیعت	۱/۷۵	۰/۵۷۱۴	۰/۹	پذیرش
۴۱- پرتاب زباله از پنجره‌ی ماشین به خیابان	۱/۷۵	۰/۲۸۵۷	۰/۸	رد
۴۲- نامهربانی و یا آزار حیوانات	۲/۲۶	۰/۲۸۵۷	۰/۸	رد
۴۳- تخریب محیط زیست	۱/۷۵	۰/۴۲۵۸	۰/۶	رد

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از روایی‌سنجی کیفی صوری و محتوای ابزار و همچنین نتایج به‌دست‌آمده از روایی‌سنجی کمی صوری و محتوایی نتایج پرسش‌نامه بدین شرح تغییر کرد:

۱) سؤالات ۱ و ۲ (اعتقاد به خدا و نبوت) به دلیل داشتن هم‌پوشانی با سؤال درباره‌ی نوع دیانت حذف شد.

۲) سؤالات ۳۴، ۳۵ و ۳۶ به دلیل قرابت مفهومی در یکدیگر ادغام شد.

۳) سؤالات ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۲۰، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۳۳، ۴۲ و ۴۴ به دلیل کسب نکردن حدنصاب نمره‌ی روایی از سؤالات حذف شد.

۴) سؤال ۴۳ با محوریت آزار حیوانات با وجود کسب نکردن حدنصاب CVR به دلیل اهمیت این بخش در چارچوب نظری و کسب CVI ۸۰ درصد با نظر همکاران طرح در پرسش‌نامه باقی ماند.

۵) با عنایت به نظرهای استادان و پاسخگویان ساختار سؤالات، به دلیل چالشی‌بودن پرسش درباره‌ی دین تغییر کرد و بخش اجتماعی پرسش‌نامه‌ی دین‌داری با محوریت اخلاقیات، تعامل با خود، دیگران و پدیده‌های دیگر جهان، در ابتدا و سؤالات اعتقادی پس از آن گنجانده شد.

۶) به دلیل احتمال مشارکت غیرمسلمانان در طرح و ایجاد خطا در سنجش اعتقادات و عبادات، دو سؤال خارج از چارچوب درباره‌ی اعتقاد به دین و خدا طرح شد و از کسانی که گزینه‌ی بی به جز اعتقاد به اسلام را انتخاب کردند خواسته شد از پاسخگویی به سؤالات اعتقادی مسلمانان خودداری کنند.

پس از بررسی انجام‌شده ۲۷ سؤال حدنصاب لازم را برای ابقاء در پرسش‌نامه به دست آوردند. لیکن شاخص معتبر دیگر در برآورد اعتبار محتوا، میانگین کل شاخص اعتبار روایی ابزار^۱ است که کسب عدد بالاتر از ۹۰ درصد در آن ملاک اعتبار پرسش‌نامه خواهد بود. بر این اساس مقدار محاسبه شده‌ی این شاخص برای پاسخگویان ۹۴/۶ درصد محاسبه و شاخص تأیید شد.

توصیف جمعیت نمونه

حجم نمونه‌ی مورد بررسی این پژوهش ۵۰۰ نفر از شهروندان بالای ۱۸ سال مناطق بیست‌دوگانه‌ی شهر تهران بودند. حدود نیمی (۵۱/۴ درصد) از جمعیت نمونه را خانم‌ها تشکیل می‌دادند و از نظر سن بیشترین فراوانی مربوط به جوانان؛ ۳۵-۱۸ سال (۶۱/۳ درصد)، پس از آن میانسالان؛ ۳۶-۵۵ سال

^۱ Scale level CVI (SCVI)

دین‌داری محقق‌ساخته، از طریق آزمون تحلیل واریانس مقایسه شد و همبستگی هر سطح با نمره‌ی خوداظهاری با $F=56/98$ و $p=0/001$ مشخص شد. نتایج تحلیل تعقیبی شفه نیز معناداری تفاوت هر یک از این سه سطح دین‌داری را تأیید کرد.

پایایی پرسش‌نامه‌ی دین‌داری با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ برابر $\alpha=0/863$ تعیین؛ و تأیید شد. برای بررسی مناسب بودن داده‌های گردآوری شده از دو آزمون کفایت نمونه‌گیری کیزر-میر-اولکین^۱ و بارتلت^۲ استفاده شد. با توجه به نتایج به‌دست‌آمده مشخص شد حجم نمونه‌ی مورد بررسی کفایت تعداد گروه نمونه را برای تحلیل عاملی (KMO=0/729) دارد. آزمون برقراری شرط کرویت بارتلت ($X^2=1407$ و $p<0/001$) نیز معنی‌دار؛ و بیانگر برقراری این شرط برای تحلیل عاملی بود.

انجام روش تحلیل عاملی با روش استخراج تحلیل مؤلفه‌ی اصلی^۳ هفت عامل را با ارزش ویژه‌ی^۴ بالاتر از یک مشخص کرد که ۶۵/۶۷ درصد از واریانس عوامل را تبیین می‌کند. با توجه به نتایج تحلیل عاملی اکتشافی، مشخص شد که پرسش‌نامه‌ی اولیه‌ی ۲۹ سؤالی دین‌داری هفت عامل را می‌سنجد. این هفت عامل در مجموع ۶۵/۶۷ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند. درصد واریانس تبیین‌شده نیز از ۷/۵۴ تا ۱۴/۵۶ است. سؤالات بارشده بر هر عامل و بار عاملی مرتبط در جدول شماره‌ی ۳ نشان داده شده است.

جدول (۳) واریانس تبیین‌شده به کمک هر عامل و واریانس تجمعی

عوامل

عامل	درصد واریانس	عدد ویژه	درصد واریانس تجمعی
اول	۱۴/۵۶۳	۵/۱۴	۱۴/۵۶۳
دوم	۹/۷۱۲	۱/۹۹۲	۲۴/۲۷۴
سوم	۹/۶۳۳	۱/۷۱۴	۳۳/۹۰۷
چهارم	۸/۴۶۲	۱/۴۵۲	۴۲/۳۶۹
پنجم	۸/۱۴۳	۱/۲۸۱	۵۰/۵۱۳
ششم	۷/۶۱۵	۱/۱۷۴	۵۸/۱۲۷
هفتم	۷/۵۴۳	۱/۰۱۱	۶۵/۶۷

(۲۵/۱ درصد) و کهنسالان؛ ۳۵ سال به بالا (۱۲/۶ درصد) بود. از نظر وضعیت تأهل نیز ۵۴/۰ درصد افراد متأهل، ۳۷/۴ درصد مجرد و کمتر از ۱۰ درصد بیوه و مطلقه بودند. بُعد خانوار در پهنه‌های مختلف تقریباً مشابه و عددی بین ۳/۶۴ در پهنه‌ی یک تا ۳/۸۸ در پهنه‌ی چهار به دست آمد. از نظر سطح تحصیلات نیز بیشترین فراوانی مربوط به تحصیلات دیپلم (۳۳/۲) و کارشناسی (۳۲/۲) بود. وضعیت اقتصادی-اجتماعی نمونه‌ی مورد بررسی مجدداً با استفاده از نتایج تحلیل عاملی چهار مؤلفه‌ی سطح تحصیلات، درآمد مؤثر، سرانه‌ی مسکن و پهنه‌ی محل سکونت بررسی شد. این متغیرها ۴۴ درصد از واریانس متغیر مکنون وضعیت اقتصادی-اجتماعی را تبیین؛ و پهنه‌بندی مناطق تهران را که رفیعیان و شالی آن را انجام داده‌اند، تأیید کرد. برای سنجش اعتقاد به خدا، پیامبر و معاد که اصول مهم دین اسلام محسوب می‌شود، با توجه به اظهارات نمونه‌ی مورد بررسی، ۸۸/۴ درصد از شرکت‌کنندگان شیعه، ۱/۶ درصد اهل سنت و ۰/۶ درصد نیز زرتشتی بودند. افراد معتقد به خدا ولی بی‌دین ۶ درصد، افراد شکاک به وجود خدا ۱/۴ درصد و منکرین خدا ۱/۸ درصد نمونه‌ی مورد بررسی را تشکیل می‌دادند. در زمینه‌ی معاد نیز ۷۹ درصد معتقد به معاد، ۱۲/۶ درصد شکاک نسبت به معاد و ۷/۲ درصد منکر معاد بودند. ۱/۲ درصد نیز از پاسخگویی به این پرسش امتناع کردند.

پایایی و روایی سازه

علاوه بر بهره‌گیری از روایی محتوایی/اعتبار صوری که به تفصیل شرح داده شد، در این مطالعه از دیگر روش‌های اعتبارسنجی (اعتبار ملاکی و سازه) نیز استفاده شد که نتایج آن در ادامه ذکر می‌شود.

روایی ملاکی

در این پژوهش به منظور بررسی اعتبار ابزار سنجش از طریق ملاک هم‌زمان، از تمامی پاسخ‌دهندگان خواسته شد تا به التزام دینی خود نمره‌ی بین صفر تا ۱۰۰ بدهند. این روش شاخص فردی دین‌داری محسوب می‌شود که در تحقیقات بین‌المللی ارزش‌های جهانی به کار می‌رود و شاخص معتبری از دین‌داری افراد تلقی می‌شود (۱۲). روش یادشده پیشتر در مطالعات دین‌داری گلزاری و محبوبی نیز استفاده شده است (۹، ۱۳).

برای بررسی اعتبار ملاکی سنجه، نمره‌ی خویش‌سنجی دینی پاسخ‌دهندگان در سه سطح دین‌داری پایین، متوسط و بالا دسته‌بندی شد و با نمره‌ی کسب‌شده از طریق پرسش‌نامه‌ی

۱) kaiser-meyer olkin
 ۲) Bartlett test of sphericity
 ۳) Principal component analysis
 ۴) Eigenvalues

جدول ۴) تعداد عامل استخراج شده، سؤالات بارشده بر هر عامل و بار عاملی مرتبط

سؤالات	عامل						
	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷
خواندن نماز	۰/۷۹۳						
خواندن قرآن و دعا	۰/۶۲۲						
اقامه‌ی نماز جماعت	۰/۷۱۲						
رفتن به حج	۰/۵۶۶						
پرداخت خمس و انفاق	۰/۵۴۸						
روزه گرفتن	۰/۶۹۵						
رابطه‌ی جنسی غیرشرعی	۰/۸۷۹						
مصرف مشروب	۰/۷۱۰						
رعایت نکردن حجاب اسلامی	۰/۶۵۲						
امر به معروف			۰/۸۵۸				
نهی از منکر			۰/۸۲۳				
نپرداختن بدهی			۰/۷۶۲				
کم‌کاری و کم‌فروشی عمدی			۰/۷۹۶				
نپرداختن مزد زیردست			۰/۶۷۶				
فریب دادن برای کسب سود			۰/۶۶۲				
خیانت در امانت			۰/۵۳۷				
فحاشی و کتک‌کاری با دیگران			۰/۸۵۳				
ریختن زباله در طبیعت			۰/۵۹۳				
مشاجره با خانواده‌ی درجه‌ی یک			۰/۵۵۲				
حسادت به دیگران			۰/۸۳۰				
دروغ گفتن به دیگران			۰/۵۹۹				

یافت) را شامل می‌شد. این بُعد به دلیل دلالت بر پرهیز از عواملی که از نظر شرع ممنوع بوده و به منکرات موسوم گشته «پرهیز از گناهان» نام‌گذاری شده است.

از آنجایی که ساختار سؤالات عامل سوم که از جنس تعامل با دیگران بود و شامل تشویق به انجام کارهای نیک و بازداشتن از کارهای بد بود و به نوعی هدایت دیگران را تداعی می‌کرد، این بُعد «هدایت» نامیده شد.

عامل چهارم از نوع رعایت حق دیگران بود و دو سؤال «کم‌کاری و کم‌فروشی عمدی» و «نپرداختن بدهی و اجاره‌ی مسکن درحالی‌که توانایی پرداخت آن را داریم» را شامل می‌شد که در نگاه اول با بُعد پنجم یعنی «نپرداختن مزد کسی که کاری برایمان انجام داده»، «کلک‌زدن و فریب دیگران برای دستیابی به سود بیشتر» و «پس ندادن امانت» قرابت زیادی داشت. لیکن تفاوت ویژه‌ی این دو بُعد در رعایت حقوق افراد بالادست و زیردست بود. بنابراین، این دو بُعد به ترتیب با عناوین «حق فرادست» و «حق همتا و فرودست» شناخته شد.

با توجه به پرسش‌نامه‌ی اولیه (شامل ۲۹ سؤال)، هشت پرسش که بر روی هیچ یک از عوامل دارای بار عاملی نبود، از پرسش‌نامه حذف شد و پرسش‌نامه‌ی نهایی شامل ۲۱ سؤال در قالب هفت عامل تهیه شد. عامل اول شش سؤال خواندن نماز، قرائت قرآن و دعا، نماز جماعت، برگزاری حج، پرداخت خمس و انفاق و روزه گرفتن را شامل می‌شد که این عوامل با عدد ویژه‌ی ۵/۱۴ از بار عاملی بسیار بالای سؤالات خبر می‌دهد و ۱۴/۵۶ درصد از واریانس کل سؤالات را تبیین می‌کند. با توجه به تجانس این اعمال در قالب انجام واجبات دینی از عنوان «عبادات» برای این بُعد استفاده شد.

عامل دوم سه سؤال در حوزه‌های رابطه‌ی جنسی خارج از حیطة شرع، نوشیدن مشروبات الکلی و رویکرد نسبت به حجاب (سؤال طرح‌شده در زمینه‌ی حجاب در راستای سنجش رعایت حجاب به عنوان ارزش اسلامی زنان طرح‌ریزی شده است، لیکن به دلیل مخاطب بودن مردان در این موضوع و حفظ عام بودن پرسش‌نامه به صورت اعتقادسنجی تغییر

جدول ۵) نتایج حاصل از تحلیل عاملی مرتبه‌ی اول پرسش‌نامه‌ی ۲۱ سؤالی دین‌داری

RMSEA	CFI	GFI	CMIN/DF	
۰/۷۹	۰/۸۳۲	۰/۸۵۴	۲/۳۵	نتایج مدل
>۰/۸	>۰/۹	>۰/۹	<۳	نقطه‌ی برش قابل قبول

جدول ۶) بار عاملی مرتبط به هر گویه و معناداری بر اساس مدل تحلیل عاملی تأییدی

	Estimate	S.E.	C.R.	B	P		
num31	<---	WOR	۱	۰/۴۴۳	۴/۲۷۵	۰/۳۲۷	***
num27	<---	WOR	۱/۸۹۵	۰/۴۶۴	۴/۳۵	۰/۵۹۱	***
num26	<---	WOR	۲/۰۲	۰/۳۹۸	۴/۳۳۳	۰/۶۳۱	***
num25	<---	WOR	۱/۷۲۴	۰/۴۵	۴/۴۵۴	۰/۶۲۱	***
num24	<---	WOR	۲/۰۰۴	۰/۵۵۴	۴/۵۹۶	۰/۷	***
num23	<---	WOR	۲/۵۴۴			۰/۸۴۶	***
num28	<---	SIN	۱	۰/۱۲۲	۶/۵۸۷	۰/۷۵۶	***
num29	<---	SIN	۰/۸۰۲	۰/۰۹۴	۹/۱۶۹	۰/۵۰۱	***
num30	<---	SIN	۰/۸۵۸			۰/۷۲۸	***
num2	<---	Immora	۱	۰/۱۶	۴/۸۰۳	۰/۵۵۴	***
num11	<---	Immora	۰/۷۷۱			۰/۴	***
num8	<---	Up.right	۱	۰/۱۸۳	۶/۵	۰/۶۴۸	***
num9	<---	Up.right	۱/۱۹۳			۰/۵۶۳	***
num3	<---	Low.Right	۱	۰/۱۰۲	۶/۷۲۶	۰/۶۰۵	***
num7	<---	Low.Right	۰/۶۸۵	۰/۱۶۸	۷/۷۹۵	۰/۵۱۳	***
num10	<---	Low.Right	۱/۳۰۶			۰/۶۱۶	***
num4	<---	Interaction	۱	۰/۲۲۶	۵/۳۷۱	۰/۴۸۹	***
num6	<---	Interaction	۱/۲۱۲	۰/۱۸۱	۵/۰۶۲	۰/۷۰۱	***
num12	<---	Interaction	۰/۹۱۸			۰/۵۶۵	***
num14	<---	Guide	۱	۰/۳۱۴	۵/۲۸۸	۰/۶۷۶	***

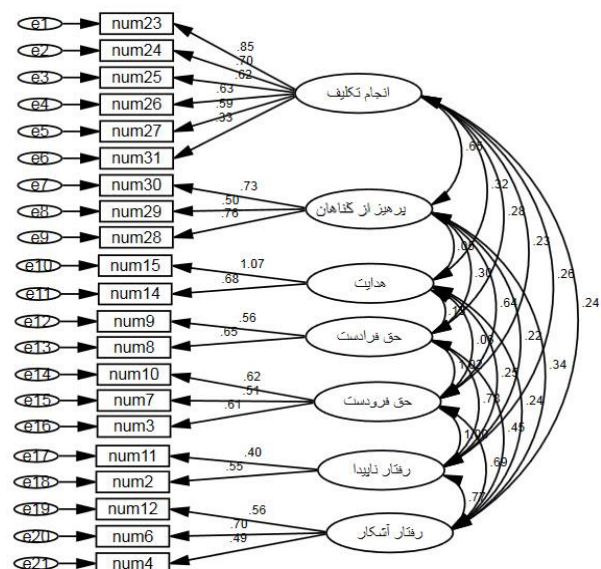
نتایج حاصل از بررسی ضریب همبستگی بین عوامل نشان داد بین تمامی عوامل به جز بُعد هدایت با رعایت منهیات و حق فرادست رابطه‌ی مثبت معنادار وجود داشت (جدول شماره‌ی ۷).

بعد ششم تحلیل عاملی «فحاشی و کتک‌کاری با دیگران»، «ریختن زباله در محیط» و «مشاجره و تندی با خانواده‌ی درجه‌ی یک» را دربرگرفت. این بُعد به راحتی قابل مشاهده است و رفتار اجتماعی بارز شهروندان را نمایان می‌کند. نام «رفتار آشکار» برای این بُعد انتخاب شد.

در نهایت بُعد هفتم که سؤالاتی درباره‌ی «حسادت» و «دروغ‌گویی» بود، ابعادی از اخلاق و رفتار درونی افراد را نمایان می‌کرد. «رفتار ناپیدا» عنوانی است که برای این عامل در نظر گرفته شد. با توجه به موضوع مطالعه و ابزارسازی و تأیید نظریه‌ی اولیه و تأیید تحلیل عاملی دوم بر ابعاد دوگانه‌ی دین‌داری شامل بخش رابطه با خداوند (عبادات) و رابطه با دیگران و دیگر پدیده‌های جهان (تعاملات اجتماعی)، عنوان پرسش‌نامه «دعا» (دین‌داری عبادی/اجتماعی) انتخاب شد.

تحلیل عاملی تأییدی (روایی سازه)

برای بررسی روایی سازه ابزار ساخته‌شده از تحلیل عاملی تأییدی با استفاده از ابزار مدل‌سازی آموس^۱ استفاده شد. با توجه به بارهای عاملی و شاخص‌های برازش به دست‌آمده (شاخص‌های برازش حاصل از اجرای مدل: $RMSEA^2 = 0.079$, $CFI^3 = 0.832$ و $GFI^4 = 0.854$)، مشخص شد که پرسش‌نامه‌ی ۲۱ سؤالی دین‌داری دارای برازش پذیرفتنی است (جدول شماره‌ی ۵ و ۶؛ و شکل شماره‌ی ۱).

شکل ۱) نتایج حاصل از تحلیل عاملی تأییدی ابزار سنجش دین‌داری

^۱) AMOS

^۲) Root Mean Square Error of Approximation

^۳) Comparative Fit Index

^۴) Goodness of Fit Index

جدول ۷) ضرایب همبستگی بین عوامل به دست آمده در تحلیل عاملی تأییدی با توجه به مدل ارائه شده در شکل ۱

عوامل	عبادات	منهیات	هدایت	حق فرادست	حق همتا	رفتار آشکار	رفتار ناپیدا
عبادات	۱						
پرهیز از گناهان	۰/۵۵۸ p<۰/۰۰۱	۱					
هدایت	۰/۳۳۲ p<۰/۰۰۱	۰/۰۰۶ p=۰/۸۹۸	۱				
حق فرادست	۰/۱۲۴ p=۰/۰۰۷	۰/۲۲۶ p<۰/۰۰۱	۰/۰۰۶ p=۰/۹۰۱	۱			
حق همتا	۰/۲۵۸ p<۰/۰۰۱	۰/۳۵۹ p<۰/۰۰۱	۰/۰۸۸ p=۰/۰۵۰	۰/۳۸۱ p<۰/۰۰۱	۱		
رفتار آشکار	۰/۲۷۴ p<۰/۰۰۱	۰/۲۲۹ p<۰/۰۰۱	۰/۲۱۶ p<۰/۰۰۱	۰/۲۰۱ p<۰/۰۰۱	۰/۴۴۱ p<۰/۰۰۱	۱	
رفتار ناپیدا	۰/۲۱۶ p<۰/۰۰۱	۰/۲۱۳ p<۰/۰۰۱	۰/۱۳۸ p<۰/۰۰۱	۰/۲۷۴ p<۰/۰۰۱	۰/۴۲۴ p<۰/۰۰۱	۰/۳۶ p<۰/۰۰۱	۱

**معناداری در سطح کمتر از ۰/۰۰۱؛ *معناداری در سطح ۰/۰۵ p

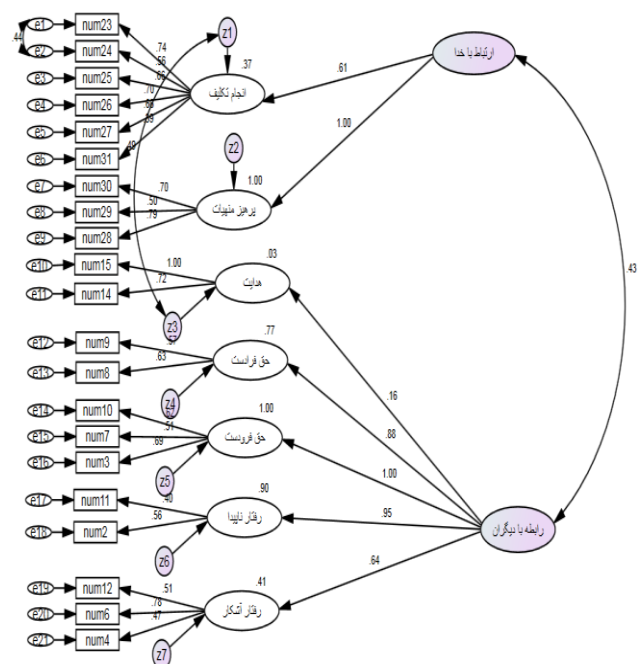
نتایج حاصل از تحلیل عاملی مرتبه‌ی دوم نشان داد به دلیل پیچیدگی ساختار و گستردگی عوامل، شاخص‌های برازش (جدول شماره‌ی ۱۱)، حدنصاب لازم را کسب نکردند. با این حال نزدیک بودن نتایج شاخص نیکویی برازش (GFI) و شاخص برازش تطبیقی (CFI) به نقطه‌ی برش، تا حدودی می‌تواند تأییدکننده‌ی مدل اولیه‌ی پژوهش در قالب‌بندی دین در بُعد کلی رابطه با خدا و رابطه با دیگران باشد (جدول شماره‌ی ۸).

جدول ۸) نتایج حاصل از تحلیل عاملی مرتبه‌ی دوم پرسش‌نامه‌ی ۲۱ سؤالی دین‌داری

RMSEA	CFI	GFI	CMIN/DF
۰/۰۷۸	۰/۸۲۷	۰/۸۵۵	۲/۳۱
نقطه‌ی برش پذیرفتنی	بیشتر از ۰/۹	بیشتر از ۰/۹	کمتر از ۳

نتایج ارائه شده در جدول شماره‌ی ۹ نیز نشان می‌دهد که رابطه‌ی بین تمامی عوامل مرتبه‌ی اول و دوم مثبت و معنادار بود.

نظر به ساختار چارچوب مفهومی این ابزار در تقسیم‌بندی دین‌داری در دو بُعد رابطه با خدا و رابطه با دیگران، از نتایج تحلیل عاملی مرتبه‌ی اول برای بررسی تحلیل عاملی مرتبه‌ی دوم ابزار استفاده شد (شکل شماره‌ی ۲).

شکل ۲) تحلیل عاملی مرتبه‌ی دوم ابزار سنجش دین‌داری مسلمانان

جدول ۹) نتایج حاصل از بررسی مدل عاملی مرتبه‌ی دوم ابزار سنجش دین‌داری مسلمانان

عامل مرتبه‌ی اول	عامل مرتبه‌ی دوم	Estimate	S.E.	C.R.	Label	P
انجام تکلیف	ارتباط با خدا <---	۱			۰/۶۱۰	***
پرهیز از منهیات	ارتباط با خدا <---	۲/۴۸۳	۰/۵۵۸	۴/۴۵۳	۱	***
هدایت	ارتباط با دیگران <---	۱			۰/۱۶۱	۰/۰۳۰
حق فرادست	ارتباط با دیگران <---	۱/۴۸۶	۰/۶۸۴	۲/۱۷۳	۰/۸۷۸	***
حق فرودست	ارتباط با دیگران <---	۲/۵۶۷	۱/۱۶۳	۲/۲۰۷	۱	***
رفتار ناپیدا	ارتباط با دیگران <---	۲/۷۷۴	۱/۲۸۲	۲/۱۶۴	۰/۹۴۷	***
رفتار آشکار	ارتباط با دیگران <---	۱/۷۳۵	۰/۸۴۷	۲/۰۴۹	۰/۶۴۳	***

۰/۸۱۱؛ و آلفای کل برابر ۰/۸۳۱ نشان‌دهنده‌ی پایایی پذیرفتنی ابزار است (جدول شماره‌ی ۱۰).

پایایی ابزار دین‌داری

برای بررسی همسانی درونی ابزار از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. ضرایب به‌دست‌آمده حداقل ۰/۴۳۶ و حداکثر

جدول ۱۰) نام‌گذاری عوامل، تعداد و گویه‌های مرتبط هر عامل و ضرایب آلفای کرونباخ

عامل	ابعاد/نمره‌ی کل	نام متغیر	تعداد گویه	گویه‌های مرتبط	ضریب آلفای کرونباخ
۱	انجام تکلیف	Wor.	۶	۳۱-۲۷-۲۶-۲۵-۲۴-۲۳	۰/۸۱۱
۲	رعایت منهیات	Sin	۳	۳۰-۲۹-۲۸	۰/۶۹۴
۳	هدایت دیگران	Guid	۲	۱۵-۱۴	۰/۸۱۴
۴	حق فرادست	Up.right	۲	۹-۸	۰/۵۲۸
۵	حق فرودست و همتا	Low.right	۳	۱۰-۷-۳	۰/۵۶۵
۶	رفتار آشکار	Interaction	۳	۱۲-۶-۴	۰/۵۲۶
۷	رفتار ناپیدا	Immoral	۲	۱۱-۲	۰/۴۳۶
	کل پرسش‌نامه‌ی دین‌داری	S.R.Q	۲۱	مجموع ۲۱ سؤال	۰/۸۳۱

نمره‌ی کل دین‌داری رابطه‌ی مثبت معنادار وجود داشت (جدول شماره‌ی ۱۱). همچنین، پایایی پرسش‌نامه از طریق روش بازآزمایی و بر اساس محاسبه‌ی ضریب همبستگی درونی کرونباخ ارزیابی شد.

پایایی ابزار در طول زمان

برای بررسی پایایی ابزار دین‌داری در طول زمان، دو سنجش متوالی با فاصله‌ی دو هفته انجام گرفت که با توجه به ضریب همبستگی پیرسون مشخص شد بین تمام مؤلفه‌ها و همچنین

جدول ۱۱) نتایج محاسبه‌ی پایایی ابزار دین‌داری در طول زمان

فاصله‌ی اطمینان ۹۵٪	P	ICC	آزمون ۲	آزمون ۱
حد پایین	حد بالا			
۰/۹۹۳	۰/۹۶۴	۰/۰۰۱	نمره‌ی کل	نمره‌ی کل
۰/۹۸۹	۰/۹۴۸	۰/۰۰۱	بُعد عبادات	بُعد عبادات
۰/۹۸۳	۰/۹۱۸	۰/۰۰۱	بُعد محرمات	بُعد محرمات
۰/۹۷۷	۰/۸۸۹	۰/۰۰۱	بُعد هدایت	بُعد هدایت
۰/۹۰۴	۰/۵۳۷	۰/۰۰۱	حق فرادست	حق فرادست
۰/۸۹۰	۰/۴۷۱	۰/۰۰۱	حق همتا	حق همتا
۰/۸۸۷	۰/۴۵۵	۰/۰۰۱	رفتار آشکار	رفتار آشکار
۰/۸۷۸	۰/۴۱۳	۰/۰۰۱	رفتار ناپیدا	رفتار ناپیدا

بحث و نتیجه‌گیری

در مطالعه‌ی حاضر با رویکردی اجتماعی تلاش شد ابزاری بومی و روا در جهت سنجش دین‌داری، متناسب با فرهنگ و عقاید ایرانیان مسلمان، با عنوان سنجش دین‌داری «دعا» (دین‌داری عبادی-اجتماعی) معرفی شود. سنجش دین‌داری «دعا» در چهار بخش و مشتمل بر ۲۱ سؤال طراحی شده است. بخش اول شامل ۱۲ سؤال در طیف لیکرتی و با وزن برابر، تعامل افراد با دیگران و جهان پیرامون را ارزیابی می‌کرد. بخش دوم پرسش‌هایی در زمینه‌ی نوع اعتقاد افراد به خدا، دین و معاد را که پایه‌ی اعتقادی مسلمانان محسوب می‌شود، شامل می‌شد. بخش سوم شامل اخلاقیات، عبادات و تعامل با خداوند، ۹ سؤال را در طیف لیکرتی با وزن برابر شامل می‌شد و در بخش چهارم نیز مشخصات فرد و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی وی به عنوان متغیرهای احتمالی دین‌داری افراد سؤال می‌شد. پاسخگویان پس از تکمیل پرسش‌نامه در بخش اول نمره‌ی بین ۶۰-۱۲، در بخش سوم نمره‌ی بین ۴۵-۹ و برای کل پرسش‌نامه نمره‌ی بین ۱۰۵-۲۱ کسب می‌کردند.

این سنجش در بُعد اعتقادات به مثابه‌ی بسیاری از سنجش‌های ایجادشده‌ی دین‌داری مسلمانان، اصول دین اسلام را بُعد نظری دین‌داری در نظر گرفته است؛ با این تفاوت که در ابزار محقق‌ساخته بر خلاف مطالعات پیشین، سؤالات بخش اعتقادی همسنگ دیگر سؤالات قرار نگرفته و با توجه به جایگاه و اهمیت اصول اعتقادی دین اسلام، این بخش کلید ورود به مطالعه و شرط لازم برای پذیرش اسلام در نظر گرفته شده است. پاسخ‌دهندگان با دادن جواب منفی به سؤالات بخش اعتقادی اسلام از دامنه‌ی مسلمانان جدا شدند و صرفاً از نظر دین‌داری اجتماعی بررسی شدند. همچنین در این مطالعه برخلاف برخی ابزارهای ایجادشده‌ی سنجش دین‌داری داخل کشور (۶، ۱۲-۱۴)، از دانش دینی به‌عنوان مؤلفه‌ی اعتقادی استفاده نشد، این امر به دلیل اجباری بودن یادگیری آموزه‌های دینی در نظام آموزشی کشور و احتمال تأثیرگذاری آموزش بر اعتقادات فردی بود. بُعد احساسات و تجربه‌ی دینی به‌کاررفته در مطالعات نیز به دلیل فردی‌بودن این ابعاد و دشواری در اندازه‌گیری از سنجش‌های ساخته‌شده حذف شد.

سؤالات بخش عملی، با الگوگیری از چارچوب نظری تحقیق، در دو بُعد کلی رابطه با خدا و رابطه با دیگران (تعامل

با دیگران و دیگر پدیده‌های هستی به همراه اخلاقیات) ایجاد شد. هر چند توجه به اخلاقیات و تعاملات اجتماعی پیشتر در سنجش‌هایی که برخی از محققان (۶، ۱۲-۱۵) ایجاد کرده‌اند، لحاظ شده، لیکن این عوامل همواره به صورت ضمنی و در بطن عوامل دیگر (بخش عبادات) گنجانده شده است. تفکیک این ابعاد از یکدیگر، با پیش‌فرض قائل شدن دو ساحت عبادی و اجتماعی برای دین و بررسی مجزای این ابعاد از یکدیگر، نوآوری دیگر ابزار ایجادشده است که صحت این پیش‌فرض، در نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل عاملی مرتبه‌ی دوم (با وجود اندکی پایین‌تر بودن نتایج از نقطه‌ی برش شاخص نیکویی برازش)، قابل رویت است.

ویژگی بارز این پژوهش، توجه و تمایز بُعد تعاملات اجتماعی نشئت‌گرفته از دین (بُعد اجتماعی دین‌داری) در کنار توجه به بُعد عبادات و بررسی سهم هر یک از این دو عامل در دین‌داری افراد جامعه است. تأثیر مثبت و متقابل دین‌داری افراد بر تعاملات اجتماعی و برعکس، پیشتر در بسیاری از مطالعات همبستگی صورت‌گرفته در این زمینه منعکس شده بود (۱۶، ۱۷)؛ لیکن در این پژوهش تفکیک سنجش‌پذیر بین رفتارهای عبادی و اجتماعی ناشی از دین‌داری افراد در یک سنجش، مدنظر بود. رابطه‌ی مثبت و معنی‌دار ابعاد مختلف دین‌داری عبادی (گونه‌های فقهی-سیاسی، مناسکی، تعهدی-تعلقی) با حمایت و سرمایه‌ی اجتماعی نیز در مطالعات مختلف گزارش شده است (۱۸، ۱۹). رابطه‌ی مثبت و معنی‌دار هفت عامل استخراج شده با دو عامل اعمال عبادی و تعاملات اجتماعی، به استناد تحلیل عاملی مرتبه‌ی دوم، بار دیگر نتایج یافت‌شده در همبستگی و همراهی تعاملات اجتماعی با دین‌داری را تأیید کرد و نتایج به‌دست‌آمده از ارتباط مثبت و معنی‌دار نمره‌ی کل ابعاد رابطه با خدا (عبادی) و رابطه با دیگران (اجتماعی) و ضرورت و تلازم هر دو عامل حکایت داشت. نکته‌ی قابل تأمل در تحلیل عاملی تأییدی هفت عامل استخراج شده در این مطالعه همبستگی نداشتن بُعد هدایت دیگران با ابعاد رعایت منهیات و رعایت حق فرادست است که کشف علت این امر نیازمند مطالعات تکمیلی است.

نتایج به‌دست‌آمده از روایی محتوا، روایی ملاکی، روایی سازه، آلفای کرونباخ و پایایی ابزار در طول زمان نشان می‌دهد ابزار ساخته‌شده برای سنجش دین‌داری از روایی و پایایی مناسبی برخوردار است و می‌تواند ابزاری مناسب برای سنجش دین‌داری مسلمانان در نظر گرفته شود.

Lexington, MA: Heath 1996.

2. Serajzadeh H, Mohammadi M. An Experimental Comparison of Religious Criteria for Clerics and Academicians. *Iranian Journal of Cultural Research*. 2011;4(4) 25-54. (Full Text in Persian)
3. Shojaee Zand AKF M, Shariati S. Taleban M. Religiosity in Iran, Periodic meetings of Review of Religiosity Evaluation in Iran. 2012. (Full Text in Persian)
4. Hill P, Hood R. Measures of religiosity. Birmingham, AL. USA: Religious Education Press; 1999.
5. Allport GW, Ross JM. Personal religious orientation and prejudice. 1967;5(4):432.
6. Shojaee Zand AR. Model for Religiosity Evaluation. *Journal of Sociology of Iran*. 2005;6(1)34-66. (Full Text in Persian)
7. Golriz G. Survey on the Development of Religious Attitude Scale and Investigating the Relationship Between Religious Attitude and Personality Characteristics. *Journal of Psychology and Religion*. 1974;26:5. (Full Text in Persian)
8. Tahmasebipour NK M. The relationship between religious attitude and anxiety, depression and mental health of a group of patients in Shahid Beheshti University hospitals, Doctoral dissertation. 1996. (Full Text in Persian)
9. Golzari M. Preparation of a tool for measuring the practice of religious beliefs and all sorts of hobbies and studying the relationship between religiosity and honey with personality traits and mental health. 2005.
10. Rafieian MS M. Spatial analysis of urban development in different regions of Tehran Modares human sciences (Spatial Planning). 2013;16(4):25-48.
11. Lawshe CH. A quantitative approach to content validity. 1975;28(4):563-75.
12. Khodayari Fard M. The scope of domestic research on the construction of religious scales. *Proceedings of the Theoretical Foundations of Religious Scales (Institute of Higher and Institutional)*. 2005;449-512. (Full Text in Persian)
13. Mahboobi R. Making Native Measurement of Religiosity. *Management Magazine at Islamic University*. 2015;9:117-34. (Full Text in Persian)
14. Mohseni Tabrizi A, Karamollahi N. Studying the Status of Students' Engagement to the Dimensions and Symbols of Religiosity. *Garmsar University of Social Sciences*. 2009;2:8-33. (Full Text in Persian)
15. Habibzadeh SSZ A, Shariati Mazinani S. Studying the types of religiosity among students. Tehran: Tarbiat Modares University, Master's thesis. 2005. (Full Text in Persian)
16. Kafashi M. Structural Equation Modeling The

مجله‌ی پژوهش در دین و سلامت

این کار از مجوز Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) تبعیت می‌کند.

محدودیت‌های پژوهش

این ابزار منحصراً برای سنجش دین‌داری مسلمانان طراحی شده است و برای پیروان دیگر ادیان قابل استفاده نیست. علاوه بر این، با توجه به اینکه این پژوهش در افراد بالای ۱۸ سال انجام گرفته است، در مورد تعمیم نتایج آن باید جوانب احتیاط رعایت شود.

پیشنهاد‌های پژوهش

این سنجه صرفاً در شهر تهران ارزیابی شده است؛ توصیه می‌شود نتایج اجرای ابزار در مناطق سنی مذهب و کل کشور نیز ارزیابی شود. همچنین، پیشنهاد می‌شود در مطالعات آتی، در جهت سنجش دین‌داری، از روش‌های درونی‌تر از خوداظهاری استفاده شود.

قدردانی

از همکاری و مساعدت صمیمانه‌ی کلیه‌ی استادان و اعضای هیئت علمی گروه مدیریت رفاه اجتماعی، گروه معارف اسلامی و دفتر نهاد رهبری دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی تهران که در تدوین چارچوب و ساختار اولیه‌ی مقاله یاریگر پژوهشگران بودند و همچنین از زحمات اعضای گروه تخصصی بررسی روایی بانک سؤالات مقاله تشکر و قدردانی می‌شود. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه‌ی مقطع کارشناسی ارشد و دارای کد اخلاق به شماره‌ی ۲۳۴۰۴۸۱ از معاونت پژوهشی دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی تهران است.

حامی مالی

دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی تهران حمایت مالی این پژوهش را بر عهده داشت.

تضاد منافع

نویسندگان مقاله هیچ‌گونه تضاد منفعی درباره‌ی این پژوهش گزارش نکرده‌اند.

References

1. Lundin R. Theories and systems of psychology.

Relationship between Religious Components and Social Wellness Components of Students. The Quarterly Journal of Social-Cultural Strategy. 2015;4(14):213-33. (Full Text in Persian)

17. Amiri Esfarajani ZG V. Sociological Explanation of the Effect of Religiosity on Intra-Group Social Capital. Applied Sociology. 2011;22(2):21-46. (Full Text in Persian)

18. Ganji M, Halali Sotodeh M. THE RELATION BETWEEN THE TYPES OF RELIGIOSITY AND

SOCIAL CAPITAL (THE ORETICAL AND EMPIRICAL APPROACH AMONG THE PEOPLE OF KASHAN CITY). Applied Sociology (Journal of Humanities Research, University of Isfahan). 2011;2(42):95-120. (Full Text in Persian)

19. Khosroshahi Bahadori J. The Relationship of Social Support and Happiness with Religiosity. Education Sciences from the Viewpoint of Islam. 2017;5(9):129-42. (Full Text in Persian)